

СТРАНЕ ДИРЕКТНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ И ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Драгана ЂУРИЋ¹, Јелена РИСТИЋ²

Резиме: У савременом отвореном глобалном економском окружењу раст и функционисање једне националне привреде у великој мери зависи од веза и односа које она успоставља са остатком света. Садржај и интензитет тих односа све више, поред трговине, обележавају инвестициони токови који обезбеђују интернационализацију и уклапање у динамику светског тржишта.

Путем директних инвестиција у иностранству привредни ентитети размештају своје производне активности или друге пословне функције настојећи да обезбеде најповољније услове за снабдевање сировинама, енергијом и радном снагом, односно најпрофитабилнији пласман својих производа. Мултинационалне компаније, инвестирањем у иностранство, у форми директних инвестиција изражавају трајни интерес за присуство на тржиштима других земаља. Врло битан фактор савременог развоја је и трансфер технологије као стратегијска опција технолошког развоја јер има велики утицај на развој економског субјекта.

Кључне речи: стране директне инвестиције, трансфер технологије, технолошки развој

FOREIGN DIRECT INVESTMENT AND TECHNOLOGY TRANSFER IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Abstract: In today's open global economic environment, the growth and functioning of a national economy depends largely on the connections and relationships it establishes with the rest of the world. In addition to trade, the content and intensity of these relations are marked by investment flows that ensure internationalization and integration into the dynamics of the world market.

Through direct investments abroad, business entities deploy their manufacturing activities or other business functions, seeking to provide the most favorable conditions for the supply of raw materials, energy and labor, or the most profitable marketing of their products. Multinational companies, by investing abroad, in the form of direct investments, express a lasting interest in being present in the markets of other countries. A very important factor of modern development is the transfer of technology as a strategic option of technological development, since it has a great influence on the development of an economic entity.

Keywords: foreign direct investment, technology transfer, technological development

1. УВОД

У савременим условима привређивања технолошки развој постао је основа развоја привредних субјеката и људске заједнице у целини резултирајући стварање нових или побољшање постојећих производа, услуга и процеса. Циљ и сврха технолошког развоја јесте да омогући брже, потпуније и квалитетније задовољење људских потреба. Избор начина и метода остваривања циљева технолошког развоја јесте питање стратегијског опредељења привредног субјекта, али и целокупне привреде. У том смислу се може определити за самосталан развој технологије, за куповину готових технолошких решења путем трансфера технологије или за комбинацију купљених и сопствених технолошких решења. Без обзира за коју стратегијску опцију свог технолошког развоја да се определи, истраживање и развој представљају окосницу технолошког развоја.

¹ Професор, Академија пословних струковних студија Београд, Одсек Блаце, Краља Петра I, бр. 70, Блаце, e-mail: djdraganana@ikomline.net

² Професор, Академија пословних струковних студија Београд, Одсек Блаце, Краља Петра I, бр. 70, Блаце, e-mail: jelenazristic@yahoo.com

Преко страних директних инвестиција се обједињују токови трговине, капитала и технологије под јединствену контролу и управљање чиме се остварује утицај на ефикасност функционисања укупне светске привреде. Ради се о много сложенијим процесима него што је просторни трансфер капитала. Ширење матичне компаније на тржишта других земаља подразумева комплетан инвестициони пакет који осим капитала садржи технологију, маркетинг, управљачка знања, приступ тржиштима и друге предности. Веома важна карактеристика страних директних инвестиција је што оне омогућавају пренос и размену тзв. неопипљиве активе знања која се на другачији начин не би могла пренети због непостојања тржишта које носиоцу знања може обезбедити адекватну надокнаду за предности које поседује.

На тај начин стране директне инвестиције постају најпоузданији и најкраћи канал за трансфер технолошке компоненте која чини основу савременог привредног раста и развоја, како сваке земље тако и Србије.

2. ТЕХНОЛОШКИ РАЗВОЈ СРБИЈЕ

Технолошки развој сваке земље или појединих привредних субјеката заснива се на сопственим истраживачко развојним потенцијалима и активностима или на трансферу стране технологије. У пракси се спровођењем одговарајуће научно-технолошке политике комбинују оба ова извора. То је потврдило искуство технолошког развоја Србије и бивше Југославије. У периоду после Другог светског рата па све до краја осамдесетих година Србија и бивша СФРЈ су успевале да одржавају корак у технолошком развоју са земљама средњег нивоа економске развијености. У овом периоду је формиран солидан научно - истраживачки систем, али су емпиријска истраживања показала да је у овом периоду вршен масован трансфер стране технологије на комерцијалној основи, али и кроз различите облике међународне научно - технолошке сарадње. Историјски посматрано трансфер стране технологије у почетку је вршен кроз мање повољне форме као што су куповина опреме и патената за лиценце и *know-how*, да би се касније успоставили повољнији облици трансфера стране технологије као што су индустријска кооперација и заједничко улагање капитала са партнерима из развијених земаља.

Технолошко заостајање привреде Србије почиње почетком деведесетих година прошлог века и траје до данашњих дана. Основни узроци овог заостајања леже у дестабилизацији привреде изазване сукобима и распадом бивше СФРЈ, увођењу економских санкција од стране међународне заједнице, НАТО бомбардовању и смањењу инвестиционе и укупне економске активности а може се окарактерисати као период „дисконтинуитета у развоју“.

Технолошки опоравак привреде Србије отпочиње са економским опоравком након промена извршених 2000. године. Овом опоравку највише је допринело повећање инвестиционих улагања укључујући и прилив страних директних инвестиција у обиму од око 9.000 милиона USD. Утицај ових инвестиција на технолошки развој и укупну економску активност ће се осетити у наредном периоду због времена које је потребно за њихово потпуно ефектуирање. У структури страних директних инвестиција у Србији преовлађују страна улагања кроз куповину домаћих предузећа. Доприносе ових улагања се огледа у повећању технолошког нивоа предузећа јер странци улажу у опрему, уводе нове производе и нове материјале, врше обуку кадрова, доносе нова управљачка знања и отварају нова тржишта. Са становишта трансфера технологије и технолошког развоја СДИ у нове погоне су још повољнија јер страни инвеститор преузима потпуну одговорност за избор производа, технологије, обуке кадрова,

управљања и обезбеђења тржишта. Држава и остале институције треба само да обезбеде примену системских решења и мониторинг животне средине.

Поред трансфера технологије у производним делатностима стране директне инвестиције врше снажан утицај на иновације у сектору услуга, а посебно предњаче у примени информационо-комуникационих услуга у свим делатностима у којима су присутне у Србији.

3. ОБИМ И СТРУКТУРА СДИ У СРБИЈИ

До почетка процеса приватизације предузећа са друштвеним капиталом, страна улагања су била у облику заједничких улагања и усмеравана су у пропульзивне гране прерађивачке индустрије. Најзначајнији инвестициони партнери била су предузећа из земаља Европске уније.

Паралелно са одвијањем процеса приватизације мењала се динамика и структура СДИ у СРЈ и Србији. Околности изазване распадом СФРЈ, и санкцијама доводе до значајног смањења броја и вредности уговора о СДИ. У периоду од 1991. до 1995. године закључено је 1.038 уговора о страним улагањима чија је укупна вредност износила 1,051 милијарди DEM. Највећи број уговора односио се на мешовита предузећа (67,2%), предузећа у власништву страних фирми (20,7%) и заједничка улагања (12,1%).

Табела 1. Највеће стране директне инвестиције у Републици Србији (у милионима евра)

Р.	Компанија	Земља порекла	Сектор	Врста улагања	(мил. ЕУР)
1.	Теленор	Норвешка	Телекомуникације	Приватизација	1,602
2.	ГазпромНефт	Русија	Енергетика	Приватизација	947
3.	Фиат	Италија	Ауто индустрија	Заједничко улагање	700
4.	Филип Морис	САД	Дуванска индустрија	Приватизација	611
5.	Мобилком	Аустрија	Телекомуникације	Greenfield	570
6.	Banca Intesa-Delta banka	Италија	Банкарство	Тржиште капитала	508
7.	Plaza Centres	Израел	Некретнине	Greenfield	500
8.	Stada	Немачка	Фармацеутска инд.	Тржиште капитала	475
9.	Embassy group	Индија	Некретнине	Greenfield	428
10.	Interbrew-Апатинска пивара	Белгија	Храна и пиће	Тржиште капитала	427
11.	Национална банка Грчке (NBG)	Грчка	Банкарство	Приватизација	425
12.	Biotech Energy	САД/Мађарска	Нафтна индустрија	Greenfield	380

2.	U.S. Steel-Sartid	САД	Прерада лима и челика	Brownfield	50	2	Извор: SIEPA Након укидања санкција током 1996. и 1997. године регистровано је око 2.800 уговора о страним улагањима од преко 2,0 милијарде
3.	Mercator	Словенија	Малопродаја	Greenfield	40	2	
4.	Fondiarria SAI	Италија	Осигурање	Приватизација	20	2	
5.	Lukoil-Београд	Русија	Нафтна индустрија	Приватизација	10	2	
6.	Airport City	Израел	Некретнине	Greenfield	00	2	
7.	Blok 67 Associates	Аустрија / Србија	Некретнине	Greenfield	80	1	
8.	Holcim-Нови Поповац	Швајцарска	Цемент	Приватизација	70	1	
9.	OTP Bank	Мађарска	Банкарство	Приватизација	66	1	
0.	Engel Group	Израел	Некретнине	Greenfield	60	1	
1.	Alpha Bank-Јубанка	Грчка	Банкарство	Приватизација	52	1	
2.	Metro Cash&Cary	Немачка	Велепродаја	Greenfield	50	1	
3.	OMV	Аустрија	Бензинске пумпе	Greenfield	50	1	
4.	Coca Cola	САД	Безалкохолна пића	Тржиште капитала	42	1	
5.	Lafarge	Француска	Конструисање	Приватизација	26	1	
6.	San Paolo IMI	Италија	Банкарство	Тржиште капитала	22	1	
7.	CIMOS	Словенија	Аутомобил	Приватизација	00	1	
8.	JTI	Јапан	Дуванска инд.	Приватизација	00	1	
9.	Carlsberg	Данска	Храна и пиће	Greenfield	00	1	

DEM. 1997. године, је 49% “Телекома“ продато за 1.5 милијарди марака. У овом периоду највећи обим страних улагања забележен је у телекомуникацијама, производњи хране, металопрерађивачкој и хемијској индустрији.

Од 2000. године је повећан прилив СДИ, али је он знатно нижи од очекиваног и неопходног за наш бржи опоравак. У 2001. прилив СДИ је износио свега 140 милиона долара. Значајнији прилив је остварен тек 2003. године, када је у Србију ушло скоро 1.4 милијарде долара. Због промене Владе и застоја у приватизацији, у 2004. , прилив СДИ је смањен, да би у 2005. години порастао на близу 1.5 милијарди долара. Скроман прилив СДИ је углавном оствариван продајом предузећа и банака, док су најквалитетније *greenfield* инвестиције скоро у потпуности изостале. У 2006. очекивао се рекордан прилив СДИ од преко 3.5 милијарди долара али, иако овакав резултат охрабрује, ово ипак није реална слика, јер су те године продати Мобтел, Војвођанска и Панонска банка.³

У периоду од 2000. до краја 2008. године у Србији је остварен прилив СДИ у износу од 15.419 милиона USD. Охрабрујуће је деловао раст СДИ током 2006. године, када су скоро троструко веће него у претходној години али су се у 2007. години

³ <http://www.nbs.yu/>

преполовиле. Повећан прилив СДИ везан је за аукцијску и тендерску приватизацију, али било је и неколико страних улагања кроз тзв. »greenfield« операције. Поред тога унапређени су односи са међународним институцијама, пре свега са ММФ и IBRD, тако да је побољшан кредитни рејтинг земље (према: Standard & Poor's).

Укупна стопа инвестиција у 2005. године износила је 17,5% БДП и још увек је ниска да би могао да се убрза раст производње и укупан привредни раст. Очењује се да она треба да буде 20-25% БДП, а на средњи рок најмање 25% укључујући и СДИ.

Актуелна светска економска криза, која није заобишла и нашу економију, показала је да досадашњи модел привредног развоја Републике Србије није одржив и да се мора темељно мењати. Зато и не чуди што је Србија, према подацима Конференције УН за трговину и развој - UNCTAD (објављени у оквиру Светског извештаја о инвестицијама за 2010. годину), привукла само 1,92 милијарде долара директних страних инвестиција, што је пад у односу на 2009. годину када су страна улагања достигла 2,99 милијарди долара. Република Србија је у 2008. години Србија забележила уплив од 3,46, а у 2007. 4,35 милијарди долара страних директних инвестиција. Што се тиче података о улагањима Србије у друге земље за 2010. годину, исти извор наводи да је такође забележен пад и то са 277 милиона долара у 2009. години на само 55 милиона долара у 2010. години.

Међутим, за привлачење директних инвестиција (пре свега страних) у привредне токове Републике Србије, неопходно је постојање подстицајног и стимулативног амбијента, који, искрено говорећи, није на задовољавајућем нивоу. То је последица чињенице што инвестициона клима код нас обилује низом недоследности, нелогичности, па чак и правим концепцијским промашајима у уређивању ове значајне области - неусклађеност својинско-правних односа, посебно у вези са грађевинским земљиштем и изграђеним објектима; недовољна конкурентност привреде;⁴ неадекватни услови за тржишну утакмицу на уређеном тржишту на коме би сви учесници били равноправни, а монополи адекватно регулисани; неефикасност локалних самоуправа у изградњи регионалне инфраструктуре; висока ванпореска финансијска оптерећења (накнаде и таксе); висок ниво корупције, а уз њу и висок ниво бирократизације и администрирања;⁵ забрињавајући квалитет људског капитала;⁶ правна и економска несигурност већ инвестираног капитала;⁷ доминација политике над економијом; неизвесност око идентитета земље; неизвесност институционалних односа Србије и ЕУ итд.

У извештају за 2015. годину, ранг РС је погоршан у секторима започињања посла, регистрација власништва и добијања кредита, док је остао исти код добијања грађевинских дозвола, али је ранг побољшан код поштовања уговора и решавања стечаја. Побољшање ранга у одређеним сегментима узроковано је погоршавањем пословног амбијента у другим земљама а у прилог томе говоре чињенице да је број процедура, време и трошак потребан за њихово испуњавање остао исти као и раније.

⁴ Према мишљењу Светског економског форума Србија се 2010. године, у погледу конкурентности привреде, нашла у тзв. "трећој лиги", тј. тек на 99. месту од 183 рангиране земље и да је на тој ранг листи пала за осам места.

⁵ Према брзини издавања грађевинских дозвола Србија је на 176. месту од 183 земље које се налазе на Duine листи Светске банке за 2010. годину, а рок издавања износи у просеку 279 дана.

⁶ Према мишљењу Светског економског форума из 2010. године застрашујућа је чињеница да се Србија по интензитету "одлива мозгова" нашла чак на 2. месту од 133 рангиране земље, а да просечна старост становништва износи чак 40,7 година, тј. међу највишим је у свету, а ситуација се није значајно мењала ни у наредном периоду. <https://www.weforum.org/>

⁷ Случај са америчком компанијом Uniworld

С тим у вези, Србија покушава да се окрене новом моделу привредног раста и развоја који је проинвестиционо и извозно оријентисан и на том пољу учињени су одговарајући помаци, у смислу отклањања уочених недостатака и инструментализацији нових мера у циљу побољшања инвестиционог амбијента. У склопу тих мера посебно је интересантна специфична форма тзв. “суфинансирајућих инвестиција”, реализованих кроз формулу различитих субвенција, односно стимулација приватним инвеститиорима од стране државе.

У 2018. години нето прилив страних директних инвестиција износио је 3,2 млрд евра као и раст улагања страних инвеститора у динарске државне ХоВ, што је допринело наставку апрецијацијских притисака на девизном тржишту.⁸

Табела 2: Прилив СДИ од 2013-2018 у милијардама долара

Држава	2013	2014	2015	2016	2017	2018
САД	201,4	201,7	467,6	471,8	277,3	251,8
Кина	123,9	128,5	135,6	133,7	134,1	139,0
Сингапур	56,1	73,3	59,7	73,9	75,7	77,6
Британија	51,7	24,7	39,2	196,1	101,2	64,5
Бразил	59,1	63,8	49,5	52,7	67,6	61,2
Шпанија	37,4	25,2	11,9	27,7	20,9	43,6
Француска	34,3	2,7	45,3	23,1	29,8	37,3
Немачка	15,6	4,8	41,4	23,5	36,9	25,7
Русија	53,4	29,1	11,9	37,2	25,9	13,3
Турска	13,5	12,9	18,9	13,7	11,5	12,9
Чешка	3,6	5,5	0,5	9,8	9,5	9,5
Мађарска	3,4	7,8	14,8	5,7	3,3	6,4
Румунија	3,6	3,2	3,8	5,0	5,4	5,9
Грчка	2,8	2,7	1,3	2,8	3,6	4,2
Србија	2,1	2,0	2,3	2,3	2,9	4,1
Бугарска	1,8	0,5	2,7	1,1	2,6	2,1
Словенија	-0,1	1,0	1,7	1,2	0,8	1,4
Хрватска	0,9	2,9	0,3	1,8	2,0	1,2

Извор: World Investment Report (2019), New York and Geneva, UNCTAD.

4. ТРАНСФЕР ТЕХНОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Србија је од свог постојања, била традиционални увозник стране опреме, а најраспрострањенији вид трансфера стране технологије у индустрији Србије одвијао се кроз увоз опреме. Увоз стране опреме имао је велики значај за технолошки развој, али и неких негативних последица као што су: запостављање сопствене истраживачко-развојне основе, неадекватан избор и неселективан увоз праћен технолошким промашајима и економским губицима, стварање свести да се технолошки развој темељи искључиво на увозу опреме, превелико задуживање и неконтролисан одлив средстава по овом основу.

⁸ https://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2018.pdf

Поред директне куповине страних техношких достигнућа (опрема, лиценце за патенте и *know-how*) домаћа индустрија је вршила трансфер стране технологије кроз индустријску кооперацију и заједничко улагање капитала и развој појединих капацитета у Србији. Индустријска кооперација и заједничко улагање капитала су повољнији облици трансфера технологије од куповине опреме и лиценци за патенте и *know-how*.

Низ прецизнијих квантитативних показатеља о трансферу технологије путем куповине лиценци не може се дати због недостатка одговарајућих података нити се та искуства могу поредити са искуствима у другим земљама из сличних разлога. Интензивнија куповина лиценци, патената и *know-how* од стране домаћих индустријских предузећа почела је од 1968. године као последица доношења либералнијих прописа који су се односили на куповину материјалних права на технологију из иностранства. Највећи број уговора о куповини лиценци регистрован је у металопрерађивачкој, прехранбеној, текстилној, индустрији коже и обуће, фармацеутској и електроиндустрији односно у сектору потрошних добара. Предузећа која су вршила трансфер стране технологије по овом основу, остваривала су микроекономске ефекте који су се огледали у освајању нових производа или поступака за њихову производњу, па и одговарајуће финансијске ефекте, међутим, њихов технолошки ниво се само незнатно повећавао. Уместо повећања самосталности и способности за самосталнији технолошки развој, у великом броју случајева повећавала се њихова зависност од страног партнера.

Највећи део, око 90% средстава из заједничких улагања односио се на индустрију, а у оквиру ње на индустрију прераде метала, затим хемијску и електроиндустрију. Уговори о заједничком улагању капитала омогућују набавку опреме, технологије, лиценци и *know-how* које би најчешће било неприступачно без заједничких подухвата домаћих и страних партнера, тако да су се заједничка улагања афирмисала као најпогоднији облик трансфера технологије и значајан фактор технолошког развоја индустрије. Вишегодишње искуство у трансферу стране технологије путем заједничких улагања је углавном позитивно.

5. ЗАКЉУЧАК

Побољшање односа са међународним институцијама, даље спровођење реформи и приближавање Европској унији свакако ће подстицајно деловати на будући прилив СДИ. Економска политика (развојна) треба да подстиче повећање додатне вредности по запосленом, односно већу продуктивност која је услов за раст зарада без чега се не може постићи мотивација запослених за боље привређивање. Повећање конкурентности подразумева већу продуктивност која може да амортизује раст трошкова, јер неценовни фактори конкурентности као што су квалитет, дизајн, рокови, сервисне службе, атести и међународни стандарди нису довољни ако се повећаним обимом производње на датом нивоу конкурентних цена не могу смањити релативно високи трошкови. Кроз куповину лиценци, које обухватају материјална права производње, технолошку документацију и *know-how* индустрија Србије је пратила савремена технолошка достигнућа. Међутим, најчешће су посматране само позитивне стране које су се огледале у: повећању производње, повећању продуктивности рада, смањењу трошкова по јединици производа, скраћењу времена за освајање нових производа, постизању ценовних предности, итд., а занемариване негативне стране.

Данас имамо у виду да богате и технолошки и финансијски водеће мултинационалне корпорације врше скупа и обимна истраживања и долазе до важних

технолошких сазнања, а мала предузећа и земље су принуђене да путем трансфера технологија унапређују своју делатност, тако да трансфер технологије у Србију данас доносе велике мултинационалне корпорације, посебно у високо технолошким подручјима као што су комуникације, аутоматизација и рачунарска технологија.

Негативна искуства у трансферу технологије указују на бројне тешкоће које настају под дејством спољних фактора, а најчешће потичу из природе и услова у међународном трансферу технологије које диктирају власници технологије. Те тешкоће условиле су да смо платили вишу „глобалну цену“, која није била изражена само кроз „скривена“ плаћања туђих знања, већ понекад и негативним билансом „уложеног и добијеног“. Негативна искуства упућују на потребу вођења организоване политике у области свих облика трансфера технологије као и њену усклађеност са инвестиционом политиком како би привреда Србије остварила најбоље могуће резултате.

6. ЛИТЕРАТУРА

- [1] Беговић, Б., Мијатовић, Б. (ред.) Четири године транзиције у Србији. Београд: Центар за либерално-демократске студије
- [2] Стајић М., Најкраћи развојни пут, Институт економских наука, Београд, 200
- [3] Центар за либерално демократске студије „Гринфилд инвестиције у Србији“, Београд, 2007.
- [4] World Investment Report (2019), New York and Geneva, UNCTAD.
- [5] <https://www.weforum.org/>
- [6] <https://libek.org.rs/sr/istrzivanje/2014/10/29/srbija-i-doing-business-report-svetske-banke>
- [7] https://www.nbs.rs/internet/latinica/90/90_4/godisnji_izvestaj_2018.pdf
- [8] <http://www.nbs.yu/>
- [9] https://www.standardandpoors.com/en_US/web/guest/home